

Kroniek

- september 2012
- jaargang 21 - nummer 45
- losse nummers € 5,50

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe

*De Wilhelminastraat verandert
De Nabershof rond 1700
De boekweitteler
Juf Suze van der Kolk vertelt
Karrensporen bij Emmen*

<i>Piet Naber</i>	Redactioneel	1
Artikelen		
<i>Peter Kraan</i>	De Wilhelminastraat verandert	2
<i>Tonko Engelsman</i>	De Nabershof, rond 1700 'modest' met koeien op stal	20
<i>Fini Oosting</i>	Wanneer er iets te beleven viel, stond ze vooraan	24
Rubrieken		
	<i>Oude beroepen</i>	
<i>Marcel Bulte</i>	De boekweitteler	8
	<i>Archeologie</i>	
<i>Gerrie van der Veen</i>	Karrensporen bij Emmen	30

Website: Website-adres van Historisch Emmen: www.historisch-emmen.nl

P. Albers, Sterrenkamp 12, 7811 HB Emmen, 0591-610836
 M.A. Bulte, Agaardreef 30, 7827 AE Emmen, 0591-630030
 P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942
 M. Nicolai, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188

Gelieve kopij te zenden aan:

p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen:
p.a.naber@home.nl

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?

Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra.
 Geef uw naam, adres, postcode en woonplaats en telefoonnummer per post
 of per e-mail op bij: H. Mencke, secretaris, Huizingsbrinkweg 18, 7812 BK
 Emmen, 0591-641316, hgmencke@home.nl.

ISSN-nummer *Kroniek*: 1878-7894

Redactioneel

In de vorige twee Kronieken heeft u afleveringen kunnen lezen van 'Herinneringen aan Weerdingermund'. Er komt nog een laatste derde deel, maar daar zult u nog even op moeten wachten. Dat komt in het decembernummer.

Wat treft u wel aan in deze *Kroniek*?

De laatste maanden is er hard gewerkt aan de Wilhelminastraat in Emmen (en het werk is nog lang niet klaar) met als resultaat een veranderd straatbeeld. Peter Kraan heeft daar iets over geschreven en in zijn artikel laat hij aan de hand van foto's van vroeger en nu zien dat in deze straat sinds de eerste helft van de vorige eeuw wat betreft de bebouwing behoorlijk is veranderd.

In de serie over oude beroepen schrijft Marcel Bulte deze keer over de boekweit-teler. Boekweit was vooral in de negentiende eeuw voor de Drentse boeren een belangrijk gewas. Er bestond zandboekweit en veenboekweit, maar tegenwoordig zal men het niet meer op de akkers aantreffen. Verkrijgbaar is het nog steeds, vooral als pannenkoekenmeel.

Eén van de oudste boerderijen, daterend van 1681, in de gemeente Emmen, is museumboerderij de 'Nabershof' gelegen aan het Noordeind. In een artikel schrijft Tonko Engelsman over de bewoners van deze boerderij tijdens de tweede helft van de zeventiende tot begin negentiende eeuw.

Suze van der Kolk uit Erica was de eerste gediplomeerde kleuterleidster van de Rooms-katholieke kleuterschool op Erica. Haar levensverhaal en informatie over 'vroeger' is opgeschreven door Fini Oosting en verwerkt in een artikel.

Enkele weken geleden stond in het *Dagblad van het Noorden* een artikel over oude karrensporen die ergens in het westen van de provincie waren ontdekt, restanten van de oude zandwegen die vroeger over de heidevelden de verbindingswegen vormden tussen de Drentse zanddorpen. Ze komen op verscheidene plaatsen in Drenthe voor. Ook in onze omgeving zijn deze oude karrensporen nog te vinden, zij het met enige moeite. Het gaat om de oude verbinding tussen Emmen en Valthe in het Valtherbos. Gerrie van der Veen schrijft daarover.

U weet het: heeft u zelf een bijdrage voor de *Kroniek* of een idee daarvoor, maar denkt u: "Ik kan er geen verhaal van schrijven," neem dan toch gerust contact op met de redactie.

Veel leesplezier

De Wilhelminastraat verandert

De 'Handelsvereniging Emmen' vraagt op 27 november 1924 aan de gemeenteraad van Emmen om de straten in het dorp Emmen van namen te voorzien. In de meegezonden memorie van toelichting geeft zij aan welke namen zij in overweging geven, te beginnen met de straat lopende vanaf Joh. Strootman tot Hotel Wielens: Wilhelminastraat.

Hierop volgt het positief besluit per 8 april 1925; toch volgen nog enkele kanttekeningen, waarna een nieuw besluit wordt genomen op 30 augustus 1928, waarbij de straatnamen in het dorp Emmen werkelijk worden vastgesteld. Zo ook de Wilhelminastraat, waarvan de omschrijving dan luidt: Vanaf de zuidelijke grens van perceel sectie F no. 2807 (markegrond, naast het perceel van J. Strootman) tot de noordelijke grens van perceel sectie C no. 547 (Groninger Bank¹).

Op 7 oktober 1941 besluit burgemeester Jan Liebe Bouma dat de Wilhelminastraat per 1 november 1941 'De Grint' moet gaan heten en de Julianastraat 'Sleutelstraat', dit uiteraard, omdat de Duitsers geen namen wensden die verbonden zijn met het Koninklijk huis. Bij besluit van 30 april 1945 worden de 'oude' straatnamen weer in ere hersteld.

Aan weerszijden van de straat vestigden zich een flink aantal ondernemers met zeer uiteenlopende beroepen. Zo komen we de slager en de bakker tegen, meubelverkopers, kledingzaken en zelfs een beroepsfotograaf. Ook vele jaren later komen we deze beroepen nog weer tegen.² Omdat het centrum en de opkomende woon-

wijk Angelslo een goede ontsluiting moeten krijgen wordt de Baander aangelegd, waarvoor woningen en winkels moeten verdwijnen. Dat gebeurt enige tijd later ook, als de Van Schaikweg wordt aangelegd.

Daarna is het jarenlang relatief rustig. Maar nu, in 2012, voltrekt zich een metamorfose. De hele Wilhelminastraat (tussen Kapelstraat en Noordbargerstraat krijgt een nieuw rioolstelsel en 'bovengronds' wordt de hele bestrating rigoreus aangepast. Reden waarom even moet worden teruggekeken, aan de hand van enkele foto's³, om te kunnen zien hoe verleden en heden elkaar opvolgen.

Noten

- 1 De Groninger Bank heette later de Twentsche Bank. Deze bank stond tegenover de Sterrenkamp.
- 2 Zie het boek: *Sis-Hoek-Beugeling e.a.*, 100 jaar Emmen; Veranderingen in bebouwing, deel 2, Uitgeverij Noordboek 2004.
- 3 Foto's oude situatie GemeenteArchief Emmen; foto's nieuwe situatie Jan de Jonge te Schoonebeek.

*Boven: De Wilhelminastaat omstreeks 1927. Rechtsvoor het hekwerk, behorend bij de tuin van de fam. Strootman; rechtsachter de gereformeerde Zuiderkerk. Aan de linkerzijde zien we de woning van de fam. Bos.
Onder: de situatie anno 2012.*

Een foto, gemaakt in 1973. Links de winkel van 'Foto Pottjewijd' en rechts daarvan de woning van rentenier Mozes Kats (in de jaren twintig), daarna woonde daar de fam. Zwartenkot. Aan de rechterzijde, het tweede pand, de pastorie van de geref. Zuiderkerk. Er is nog geen Van Schaikweg aangelegd. Onder: de situatie anno 2012.

De Wilhelminastraat, iets noordelijker. Rechts de tramrails (waarvoor de bomen werden gekapt) en de panden van schoenmaker Withaar en fotograaf Jan ter Heide, ook wel Jan Petret genoemd. Vervolgens werd dat de winkel van fietsenmaker Boer. Op de achtergrond zien we de molen van J.E. Beins, later van J.Huising. Onder: de situatie anno 2012.

Een foto omstreeks 1934 in zuidelijke richting genomen. Rechts de winkel van Sallie Meiboom, het pand daarnaast werd bewoond door veearts Steenbergen. In het witte huis links woonde meester Frank, daarnaast Willem Ensing en in de tijd daarvoor nog 'Ome Wieringa', die er een schoenwinkel had. Tot 1983 was hier de rijwielzaak van dhr. Baas gevestigd, daarna is het pand afgebroken. Onder: de situatie anno 2012.

Een foto omstreeks 1962 in noordelijke richting. Links het woonwinkelpand van 'foto Lunow', ernaast het pand van de fam. Frieling. Vervener Willem Frieling uit Oranjedorp kocht het pand in 1920. De familie woonde er tot 1979 toen het pand werd afgebroken, waarna er een appartementencomplex is gebouwd op de hoek Wilhelminastraat / Baander. Omstreeks 1970 was hier al de Baander aangelegd, waardoor het kruispunt met de Kerkhoflaan ontstond. Bij rijexamenkandidaten was dit kruispunt zeer gevreesd vanwege de vaak grote drukte. Rechtsachter is het pand te zien van garagebedrijf Jan Mulder, met aan de straat het bedieningshokje behorend bij de Esso benzinepomp, rechtsvoor is de kapperszaak te zien van o.a. Herkenhof, De Lange en Rensema. Onder: de situatie anno 2012.

De boekweitteler

Voor de Drentse boeren is vroeger de teelt van boekweit belangrijk geweest. Aan het eind van de middeleeuwen werd er al boekweit geteeld. In en rond de zanddorpen verbouwde men zandboekweit, op de (hoog)veengronden veenboekweit. De meeste boekweit heeft men in de negentiende eeuw geteeld. In de topjaren van deze teelt halverwege de negentiende eeuw hebben in de gemeente Emmen, met haar uitgestrekte hoogveen-gebieden, daarvoor duizenden bunders of hectaren gediend. Elk jaar kon men dan in het late voorjaar en in de zomer genieten van de onafzienbare bloeiende boekweitvelden en de vele bijen aan het werk zien die voor de kostbare boekweithoning zorgdroegen. De ergenissen omtrent het branden van veen waren er ook, evenals de jaarlijks terugkerende onzekerheid over nachtvorst, slagregens en natte perioden die de oogst volledig konden vernietigen.

Boekweit, schat van het hoogveen

Boekweit is een cultuurgewas dat haast niet meer wordt geteeld. Boekweit is afkomstig uit Centraal-Azië en waarschijnlijk door de Mongolen aan het eind van de middeleeuwen naar Oost-Europa gebracht en later naar Midden- en West-Europa. Op de arme zand-

gronden deed dit gewas het erg goed. Vooral de wat armere boeren hebben zich in het verleden daarmee bezig gehouden. Omstreeks 1840 werd er in geheel Drenthe bijna 1.200 bunder zandboekweit geteeld. Omstreeks 1870 was ongeveer 7.000 hectare in Drenthe gelegen zandgrond en hoogveen met boekweit bebouwd, waarvan 3.232 hectare in de gemeente Emmen.¹ Op de hoogveengrond is de veenboekweitcultuur ontstaan. Buiskool schreef hierover dat het vroeger door de zeer primitieve afwatering een 'impassable moeras' was waarbij in vroegere tijden de houten veenbruggen als verkeersbruggen werden aangelegd en dat de vroegere akkers bestonden uit zeer lange, smalle stroken van duizend meter lang en zeven meter breed aan de grenzen voorzien van groepen of greppels van een halve meter breed en een halve meter diep.² De boekweit van de zandgronden noemde men 'Brabantse grijze'.

Tekening van de kwetsbare boekweitplant

De boekweitplant met zijn holle, doorzichtige, rechtopgaande stengel, bloeiwijze, vruchten, driehoekige hartvormige bladeren en penwortel met vele vertakkingen. Onderaan de tekening staat de officiële latijnse naam geschreven, namelijk: Fagopyrum hetgeen betekent 'beuktarwe'. (uit: De geschiedenis van het boerenleven in Nederland, deel 8 Boeren op Zand, blz. 180.)

De boekweit die op veengrond groeide werd meestal aangeduid als 'gewone veenboekweit'. De officiële naam van deze boekweit was 'Staphorster bruinzwarte', maar die werd nauwelijks gebruikt.³

De driekantige vorm van de dopvruchtjes van de boekweitplant lijkt veel op die van beukenootjes, al zijn ze niet zo groot. Er gaan ongeveer 45.000 zaden in één kilo. De korrels dienden onder andere als krachtvoer voor paarden. De zemelen en het kaf gingen naar de varkens. Het stro diende als grondbedekking in de stallen. Boekweit werd gemalen in een grutmolen. In Roswinkel stond halverwege de negentiende eeuw een windkorenmolen die ook de grutten van de boekweit maalde tot boekweitmeel. Gemalen boekweitgrutten of boekweitmeel werd vroeger vaak gebruikt om pannenkoeken van te bakken. Het was voedzaam en licht verteerbaar. Verder bevat boekweitmeel veel magnesium, kalium en fosfor, maar geen gluten. Ofschoon het gemakkelijk met een graanproduct werd vergeleken, behoort de plant tot de duizendknoopfamilie.

Meimaand synoniem voor rookkolommen

Voordat men tot het telen van boekweit overgaat, moet men de grond 'bouwrijp' maken. Eerst zal men voor de benodigde afwatering door het graven van greppels moeten zorgen. Dit graven gebeurde meestal in de zomermaanden of later. Buiskool schreef dat men tijdens deze graafwerkzaamheden altijd trippen (kleine plankjes) onder de klompen bond om te voorkomen dat men in de moerassige grond wegzakte. Tevens werden de benen met stro omwonden. Ook wanneer het voor paarden nauwelijks mogelijk was om door het veen te lopen en de boekweitooft op zwaar beladen wagens

voort te trekken, maakte men voor de benen van de paarden gebruik van trippen en wikkelde men stro om de loopvlakken van de wielen van de wagen.

Het graven van de greppels voor de benodigde afwatering was zwaar werk. Veelal moesten heidepollen, struiken en bomen worden omgehaald om later na het veenbranden te kunnen worden verwijderd. De bewerking van de bovenste veenlaag (ongeveer 30 centimeter) met behulp van een hak of scherpe veenhouw volgde geruime tijd later. Vervolgens moest men de losgehakte veenkluiten een geruime tijd laten drogen en/of stuk te laten vriezen. Al naar omstandigheden duurde dat, soms één jaar, soms twee of drie jaren. Wanneer de kluiten voldoende waren ingedroogd, kon het proces van afbranden beginnen, maar niet voordat in de maand mei de losgewerkte massa opnieuw was bewerkt.

Bij het afbranden werd gebruik gemaakt van een vuurkorf. Rika Naber-Renting schreef hierover: 'Het in brand steken was een heel karwei. In een cilindervormige, van sleuven voorziene pot, de zogenaamde vuurpot of vuur-

Detail van kaart 243 'Nieuw-Dordrecht', verkend in 1902 en gedeeltelijk herzien in 1911, van de Chromo-Topografische Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal van 1:25.000. Op deze kaart is duidelijk de structuur van het veengebied gezien waarop tot in de jaren twintig van de 20ste eeuw is geboekweit (uit: Atlas van Historische Topografische Kaarten Drenthe, Landsmeer, 2007).

mand (ook wel tonterpot genoemd), werd vlokkige turf gebracht en in brand gestoken. Deze vuurpot was aan een lange stok bevestigd. Met deze vuurpot, gevuld met vuur, liep men over de akkertjes en al schuddend viel hier en daar een kooltje vuur, dat al gauw over een hele lengte het bovenste veenlaagje in brand stak.'

Het veenbranden was een secuur werkje. Op de eerste plaats moest het droog en warm weer zijn. Om effectief te kunnen branden waren zeker vijf à zes zonnige dagen nodig. Zat het weer tegen, dan was dit al gauw een strop voor de vele arbeiders die door de grondeigenaars of pachters waren ingehuurd. Wanneer het hard waaide, was het nauwelijks mogelijk om het vuur onder controle te houden, hoeveel 'bewakers' men ook had aangesteld. Ideale omstandigheden waren een aanhoudende oostenwind en een onbewolkte hemel. Meestal had het afbranden plaats, afhankelijk van de weersomstandigheden, in de maanden mei en juni. Het afgebrande gedeelte (de as) diende daarna als meststof.

Buiskool schreef dat het branden in oude tijden geschiedde volgens oud gebruik met een oude pannenkoekenpan, waarin in het midden een gat was gebrand en dat deze pan met lange steel met droge bolster- en moskluitjes gevuld werd en met tondeldoos en vuursteen in brand gestoken. Verder schreef hij hierover: *'Wanneer er dan maar wat wind was, had men spoedig een gloeiende massa. Men liep dan met de pan langs de bovenwindse zijde van de akker, ieder ogenblik met een stokje een kooltje uit de pan stotende. Er ontstond zodoende langs de gehele akker een strook van vuurhaardjes, die zich, wanneer het veen genoegzaam droog was, reeds bij een matig windje snel uitbreidden.'*⁴

Voor de veenboekweitteler was het zwaar werk. G.A. Venema schreef daarover: *'Het veenbranden is een verschrikkelijke arbeid. In damp en rook gehuld, druipnat van het zweet, dat door hitte en de inspanning der spieren uit de poriën wordt gedreven, zwart van stof, veelal met een harde korst grof roggebrood in den mond, om de speekselklieren voor opdroogen te bewaaren, brengt den veenbrander den dag op het eentonige veen ver verwijderd van menselijke woningen.'*⁵

Het veenbranden is altijd een spectaculaire en gevaarlijke aangelegenheid geweest. Ongecontroleerde branden sloegen soms over naar zowel oude als nieuwe turfhopen, terwijl er in het voorjaar van 1873 ook twee huizen in Erica een prooi van de vlammen werd.⁶ Jaarlijks werden de gevolgen van dit veenbranden beschreven. Zo was in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* van 22 juni 1861 te lezen dat men in de dagen ervoor compleet in rook gehuld was, omdat het veenbranden in volle werking was. Een jaar later wist de krant te vertellen dat in de gemeente Emmen het veenbranden een succes was geweest vanwege de aanhoudende droogte en dat men daardoor aan het proces van 'beboekweiten' kon beginnen. Minder gelukkig was men geweest met de harde storm van 8 mei 1862 die het vuur in het veen met geweld had voortgedreven, waardoor de turfbulten met ongeveer 4.000 ton droge turf bij Oranjedorp werden vernield. Ook een schipper die daar lag en zijn schip met turf beladen had, verkeerde in groot gevaar; het vuur stoof reeds in zijn zeilen en hij had daarom het plan bereids gevormd om zijn schip te doen zinken. Door de onbeheersbare vuurzee was er grote paniek uitgebroken en had menigeen al wat spullen bij

Een Drentse Boerenwoning. De boeren van de marke Noord- en Zuidbarge verpachtten in de negentiende eeuw grote stukken ongerepte veengrond aan kleinere boeren en van elders komende arbeiders, omdat deze daarop boekweit konden telen (Eigen collectie, circa 1924).

Linksonder: Het door vrouwen binnenhalen van de boekweit.

Rechtsonder: Vuurpot die gebruikt werd om de bovenste veenlaag te verbranden. De overgebleven as diende als meststof. Collectie Veenpark. (foto P. Naber)

elkaar gepakt om te vluchten. Gelukkig 'verdelgde een stortregen vuur en vlam en bracht een grote gerustheid aan'.⁷

Op 20 juni 1867 had de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* over het veenbranden in het zuidoosten van Drenthe een bericht in de *Arnhemsche Courant* opgepikt en geschreven: 'Terwijl in Holland gezegd wordt: "Wat blijven wij deze zomer genadig bewaard voor veenrook.", rigt het grootste deel van de bevolking dezer provincie het oog naar de hemel en wenst dat de zon haar eens 5 à 6 dagen achtereen onafgebroken toelagche, ten einde naar harte-lust veen te branden en zoo met de zoete hoop

op een goed boekweitjaar den herfst tegemoet te gaan.'

In de jaren zestig en zeventig van de 19de eeuw woonden in de uitgestrekte veengebieden van Zuidoost-Drenthe nog weinig mensen. Meestal trachtten de schaarse bewoners de risico's van het veenbranden tot een minimum te beperken. Veel inwoners namen de 'geenszins welriekende sluier' voor lief, omdat men beseftte dat verbouw van boekweit heel wat gezinnen ten goede zou komen en dat voor de toen nog ruim 5.000 inwoners van de gemeente Emmen de inkomsten niet konden worden gemist.

Ronduit kritisch was een artikel in de *Amsterdamsche Courant*. Hierin vroeg men zich medio mei 1878 over het veenbranden af: *'Hebben enige Drenthenaren, die zich op goedkope wijze mest willen verschaffen voor hunne boekweit, het Regt om ons Land, ja, zelfs een groot deel van Europa te verpesten, daargelaten dat zij ernstige branden kunnen veroorzaken? 't Is niet te prijzen, dat wij toestanden laten voortduren, die inderdaad de nabuur hinderen, gelijk zij het ook ons doen. Om goedkoop mest te verkrijgen voor hunne boekweit, ja - voor boekweit, die, als zij een goed gewas oplevert, een*

*waarde heeft van ongeveer een millioen gulden. En in dit millioen ligt het brood voor duizenden mensen. Mislukt dit gewas, dan gaan zij een jaar van ontbering, voor velen van ellende, tegemoet. En wat nu het verpesten betreft - 't woord is al te akelig voor rook en zou de Amsterdamsche Courant wel kunnen bewijzen, dat de veendamp schadelijk is? Er zijn zelfs, die beweren, dat zij bijvoorbeeld voor den bloei der ooftboomen ten gunste werkt en die zoo spreken wijzen erop, dat men de bloesem thans expresselijk berookt tegen de invloed van de nachtvorst. En wat het gevaar van 't veenbranden betreft - het bestaat en de jongste brand in de gemeente Emmen bewijst het, maar als de Amsterdamsche Courant van de schade à f. 15.000 eene nul wegstrijkt, zal ze geen roekeloze daad doen. Zeker dit veenbranden loopt gewoonlijk beter af, dan de Hollanders wel denken. Kan men het veen bereiden voor 't verbouw van boekweit - een der hoofdvoedingsproducten onder de veenbewoners - zonder het 'branden', geen Drenther zou er iets tegen hebben, ook al vindt hij de reuk van dien damp minder onaangenaam als 'luchten', welke in de grote steden van ons land rondwarrelen, maar hij zal met zijn werk voor zijn brood voortgaan en het niet zwaar opnemen, als men in het zuiden klaagt dat de Noordsche veenrook eene schoone middag en avond bij een glas wijn en eene lekkere sigaar, iets minder genoegelijk smaakt. Men komt op die wijze dat ongemak wel te boven.'*⁸

In 1891 zijn er nauwelijks klachten over veenrook geweest. De reden daarvan was dat het veen in de maand mei nog steeds te nat was om te worden gebrand. Gespannen wachtte de bevolking van de oostelijke grensstreek het moment af dat er wel kon worden gebrand. Uiteindelijk lukte het na verloop van tijd toch om de boel te laten branden. De bevolking was gerustgesteld en riep op om de late rook maar voor lief te nemen, omdat menige kleine boer, pachter of arbeider gebaat was bij een bevredig-

Een van de producten van de boekweitteelt. Op de afbeelding een zak boekweitvlokken die in een natuurvoedingswinkel wordt verkocht.

h. Veenboekweit.

Aantal hektaren in de hooge veenen met boekweit bezet	350 hektare
Geraande gemiddelde opbrengst van de hektare	4 hektoliter
Geraande geheele opbrengst	1400 hektoliter

Bijzonderheden omtrent het veenbranden en den toestand van het gewas bij het opgroeien en oogsten.

Nad over 1878 het aantal Hektaren met veenboekweit bezet op 3500 geraamd, in 1879 bedroeg het slechts 710 gedulte daarvan. — Het aanhoudend natte weder in 't voorjaar heeft het branden van bijna alle veenen onmogelyk gemaakt. Op het weinige veen dat nog gebrand en beraaid is heeft de vrucht zoovaal door het natte inkoude weder geleden, doft de opbrengst nog verre beneden het middelmatige was. Het offermaat van ramp is de kleine oogst ook nog niet goed droog brengekomen. — Gerekend doft gewoonlyk jaarlyks 3500 Hektaren, met boekweit beraaid worden, die by vermagtigen oogst 10 Th. L. per Hektare alroo 35000 Th. L. kunnen opbrengen, (tegg. 5 Gld. — per Th. L. een waarde hebben van f 175000. 00, welke raming in geen enkel opzicht te hoog is dan heeft het mislukken vanden boekweit-oogst een schade vonden, Zaaity van f 160000. 00 welke voornamelyk is geleden door de kleine landboepers en door lieden die bijna geheel thun bestaan, in den boekweit-oogst moeten vinden. —

Kopie van een deel van het landbouw-
verslag over het jaar 1879 dat de
omstandigheden voor 'veenboekweit'
weergeeft in vergelijking met 1878
(Gemeentearchief Emmen, landbouw-
verslagen 1880-073).

gende boekweitbouw. De oproep om 'ter wille van hen zich gedurende de zomerdagen maar wat rook te getroosten' zal waarschijnlijk niet aan dovemansoren zijn gezegd.⁹

Verbouwen en oogsten

Nadat de vele honderden, soms duizenden bunders of hectare ongehakt veen in brand waren gestoken en het bovenste gedeelte in een vruchtbare laag as was veranderd, kon men de grond gaan inzaaien en hoopte men op en bad voor een goede oogst. Alvorens men ging zaaien had men bepaald of men de grond nog eerst vlak moest maken met behulp van een omgekeerde eg. Dit had te maken of de veenakker voor de eerste maal werd gebruikt of niet. Gewoonlijk zaaide men boekweit ergens tussen eind juni en half juli. Buiskool geeft het nog wat concreter aan door de periode van 1 tot 21 juli

aan te houden.¹⁰ Na zes à acht weken stonden de akkers in bloei. Het hopen op en bidden voor goed weer was een jaarlijkse terugkerende activiteit. Immers boekweit is zeer gevoelig voor vorst en veelvuldige regen. Regelmatig kan men in de landbouwverslagen lezen dat bijvoorbeeld (nacht)vorst tijdens de bloeiperiode en aanhoudend nat weer bij het rijpingsproces of tijdens het oogsten de oorzaken waren geweest van een slechte of sterk gereduceerde oogst. Dit had niet alleen gevolgen voor het aantal hektaren dat in het desbetreffende jaar kon worden 'bezet', maar ook voor de gemiddelde opbrengst van iedere hectare.

De opbrengst per bunder of hectare boekweit op zandgrond was over het algemeen aanzienlijk hoger dan die van veenboekweit. Uit de landbouwverslagen kan worden opgemaakt dat in de periode van 1851 tot en met 1907 de opbrengst van zandboekweit fluctueerde van twee tot en met 28 hectoliter per bunder of hectare en die van veenboekweit van één tot en met negentien hectoliter per bunder of hectare. De genoemde omstandigheden hadden ook gevolgen voor het gewicht per hectoliter zand- of veenboekweit die kon variëren tussen de 50 en de 68 kilogram.

Er zijn in het verleden beslist slechte oogstjaren geweest. In het jaar 1869 is de opbrengst van 3.200 hectare veenboekweit geraamd op 12.800 kilogram, overeenkomend met vier hectoliter boekweit per hectare. In het jaar 1885 was het nog slechter met de oogst gesteld. Toen is de opbrengst per hectare geschat op slechts 1 hectoliter per hectare. Toen was er inderdaad sprake van een totale mislukking van de oogst ten gevolge van nachtvorst. Dat gold ook voor het jaar 1891 toen er eveneens sprake was van een gemiddelde opbrengst van 1 hectoliter per hectare. Verder werd toen aangegeven dat door de weersomstandigheden het gewicht van een hectoliter veenboekweit op ongeveer 50 kilogram moest worden gesteld. In 1901 is de opbrengst van zandboekweit geschat op twee hectoliter per hectare en kwam het gemiddelde gewicht van dit soort boekweit neer op 60 kilogram per hectoliter, hetgeen voor dit soort boekweit tamelijk weinig was.

Veenboekweit werd pas in de herfst geoogst, in tegenstelling tot zandboekweit die al eerder werd binnengehaald. Hoe eerder kon worden geoogst, hoe minder groot was de kans op vroeg invallende nachtvorst. Het maaien geschiedde met de zeis, zicht of sikkels, al naar wat gebruikelijk was. Gezien de kwetsbaarheid van de plant en het risico dat bij droog weer snel sprake was van zaaduitval, moest men daarbij

Boekweit wordt met de zeis geoogst in het Veenpark te Barger-Compascuum. Op zondag 16 september a.s. wordt daar een speciale Boekweiddag gehouden. (foto P. Naber).

voorzichtig te werk gaan. Van der Woude schreef dat het oogsten van de boekweit het beste kon 'in de vochtigheid van de avond-damp'. Wanneer die niet aanwezig was en het te droog was, omwikkelde de maaier zijn zeis met een schutdoek om zo weinig mogelijk van de gemakkelijk losspringende korrels te verliezen. De gemaaide boekweit bleef daarna om te drogen tussen de acht en veertien dagen op het land liggen. Soms werden ze gestapeld of tot garven gezet. Daarna kon de boekweit van het land naar de boerderij gebracht, waar men kon beginnen met het dorsen. Om de boekweitskorrels bij het dorsen niet stuk te trappen moesten de dorsers hun klompen uittrekken en op hun kousen op de dorsvloer lopen.

Rika Naber-Renting schreef over dit dorsproces: *'Meestal gebeurde het dorsen op het land met een dorsstok of vlegel, plaatselijk ook 's winters in de schuur, op een dorskleed op een vlakke ondergrond. Vervolgens werd het zaad in een wan geschud om het kaf er uit te krijgen. Hierna was het vaak nodig om met klompen of dikke sokken (boekweitsokken) op het zaad te stappen om het onrijpe zaad los te krijgen.*

Nadrogging moest nog wel plaatsvinden op de zolder of in de schuur. Het zaad werd dan in een dunne laag gelegd en moest regelmatig worden gekeerd om broei te voorkomen.' Van der Woude schreef dat het opschonen van de boekweit in de treebak gebeurde, *'waar meestal kinderen op blote voeten door voortdurend stampen de korrel van het rokje ontdeden'*.

Het malen van de boekweit tot boekweitmeel gebeurde in een grutmolen, dikwijls met behulp van een rosmolen en soms door middel van een windmolen. Boekweitmeel en de grutten (gepelde zaden) konden door de mens gegeten worden, zoals boekweitpap, boekweitpannenkoeken en in balkenbrij.

In de gemeente Emmen verkochten de eigena-

*Oogsttijd.
Tussen het
koren links
en rechts
bloeit
boekweit.*

ren of de pachters van het boekweitveen het de boekweit aan opkopers die er mee naar de markten in Coevorden, Hoogeveen, Assen, Steenwijk, Meppel of Groningen gingen. In sommige gevallen werd de boekweit op plaatselijke markten verkocht. De boekweit werd per mud of hectoliter verkocht.¹¹ In andere gevallen lieten de eigenaren de boekweit publiekelijk verkopen, wanneer het nog lag te drogen op het land. Dat was ook in het geval van de Drentsche Veen- en Middenkanaal Maatschappij op 8 oktober 1856 toen deze onderneming de gemaaid boekweit van 17 bunder onder de hamer liet brengen.¹² Steeds was het afwachten wat de boekweit zou opbrengen, want jaarlijks fluctueerde de kwaliteit. Deze maatschappij heeft in de tweede helft van de negentiende eeuw veel veengrond verpacht tegen wisselende pachtommen van tussen de 40 en 63 gulden de bunder. Wanneer sprake was van een goed boekweitjaar, werd door iedereen goed verdiend.¹³ In andere gevallen verkocht deze grootgrondbezitter *'de op stam staande boekweit'*, zoals in de jaren 1858 en 1859, toen het ging om grote stukken ongemaaid boekweit in het Ooster- en Smeulveen.¹⁴

Pachten en huren

Op wisselende tijdstippen heeft men zich kunnen laten inschrijven op een stuk grond om er

boekweit op te bouwen. Men kon op de bijeenkomsten ook *'de afgesproken boekweithuren'* van het jaar daarvoor betalen. De eigenaren van de grond zorgden er dan voor dat zogenaamde *'zitdagen'* werden georganiseerd en wezen gemachtigden aan om over de pachtovereenkomsten afspraken te maken of om het geld in ontvangst te nemen. Soms werd daarvoor een ruimte op het gemeentehuis gereserveerd. In andere gevallen gebeurde het ter plaatse in dorpslogementen of cafés. In de pachtovereenkomsten werd duidelijk vermeld om welke plaatsen het ging. Ervaren boekweittelers kenden de kwaliteit van de grond, wisten precies hoe vaak op de grond al boekweit was geteeld en wanneer de grond nauwelijks nog iets zou opbrengen door teelt in vorige jaren.

Advertentie

Op vrijdag 13 november 1874
in het gemeentehuis van Emmen
ten verzoeken van de Erven RABBERS
aldaar publiek verhuren van 38 bunders
best Boekweitveen, gelegen aan weerszijden van
de internationale kanaallijn
in het Oosterveen, zijnde de plaatsnummers
197 en 198 in het 4de blok
en 310 en 311 in het 6de blok.¹⁵

Advertentie
Te ERICA publiek huren
om te boekweiten ten verzoeken van
J.A. WILLINGE GRATAMA c.s.
circa 14 bunders onbewerkt boekweitenveen
van de nummers 238, 239 en daaraan-
grenzende in het 5de Blok, zwellende aan de
Pruissische grens ten zuiden
van het Zwarte meer.¹⁶

Advertentie
Op vrijdag 20 oktober e.k. ten huize van
J. van Dalen te Nieuw-Amsterdam
publiek verhuren:
vijftien hectaren boekweitland liggende op de
veenplaatsen 314 en 315 in het 11de blok
van het Barger-Westerveen
nabij de Hoogbulten en de Herendijk.
Aanwijzing te bekomen bij L.P. Lasker,
veenbaas te Nieuw-Amsterdam.¹⁷

Wanneer de pachters van boekweitgronden in
gebreke waren gebleven om bijtijds de huur of
de pacht te betalen, dan werden ze gemaand om

het geld alsnog te betalen. In dat geval gaven ze
de plaatselijke notaris de opdracht op een be-
paalde datum en tijdstip in het gemeentehuis of
een andere openbare ruimte zitting te nemen,
waar men het achterstallige geld kon komen
betalen. De sanctie was dat men tot inbeslag-
neming en verkoop van de boekweit zou over-
gaan, wanneer dit niet gebeurde.¹⁸

Een wisselvallig gewas

In de gemeente Emmen is heel lang zowel zand-
als veenboekweit geteeld. In de landbouw-
verslagen van de gemeente zijn de jaarlijkse
cijfers van de boekweitteelt nauwkeurig bijge-
houden. De verslagen van enkele jaren ontbre-
ken echter. Belangrijk hierbij is het oogstgetal
van het aantal mudden of hectoliters boekweit
dat per hectare is 'geraamd' of geschat. Op
tabel I zijn de resultaten van de jaren 1849 tot en
met 1929 weergegeven. De aantallen fluctueren
soms aanzienlijk. Dit heeft, zoals eerder ge-
schreven, te maken gehad met vooral weersom-
standigheden.

Tabel I: Aantallen en resultaten boekweitgronden in de periode 1851-1922 in gemeente Emmen¹⁹

Oogst- jaar:	Zandboekweit			Veenboekweit			Winterrogge ²⁰		Zomerrogge	
	in HA	in HL per HA	in HL totaal	in HA	in HL per HA	in HL totaal	in HA	in HL totaal	in HA	in HL totaal
1849	8	10	80	2.235	4	8.940	686	6.860	247	2.470
1850	3	9	27	2.240	3	6.720	686	6.174	247	2.223
1851	9	17	153	2.200	10	22.000	680	12.240	250	4.000
1852	5	18	90	2.125	10½	22.312½	650	11.900	257	4.369
1853	10	22	220	2.000	19	38.000	685	11.302	250	4.000
1854	10	20	200	1.900	17	32.300	685	14.385	254	5.000
1855	10	21	210	1.700	18	30.600	685	14.385	250	5.500
1856	11	20	231	1.700	15	25.500	685	14.385	250	5.000
1857	11	20	220	1.650	14	23.100	687	14.770	250	1.750
1858	11	21	231	1.625	17	37.625	690	19.320	250	4.000
1859	11	17	187	1.594	18	28.692	694	4.164	250	1.750
1860	13	18	231	1.369	9	12.321	694	20.126	256	4.608
1861	11	18	198	1.370	15	20.550	705	19.035	256	4.608
1862	11	18	198	350	9	3.150	714	6.426	262	2.620
1863	12	22	264	830	10	8.300	715	11.440	220	2.820
1864	14	22	308	800	15	12.000	719	20.132	225	4.500
1865	16	14	224	2.600	18	46.800	725	14.500	222	3.552
1866	30	21	630	2.900	18	52.200				
1867	44	12	528	2.300	14	32.300				
1868	32	10	320	3.200	12	38.400				

Oogst- jaar:	Zandboekweit			Veenboekweit			Winterrogge ²⁰		Zomerrogge	
	in HA	in HL per HA	in HL totaal	in HA	in HL per HA	in HL totaal	in HA	in HL totaal	in HA	in HL totaal
1869	32	20	640	3.200	4	12.800				
1870	32	5	600	3.200	7	22.400				
1871	32	15	480	2.500	10	25.000				
1872	32	15	480	3.000	10	30.000				
1873	22	15	330	3.000	12	36.000				
1874	22	8	176	3.100	14	43.400				
1875	22	15	330	3.500	10	35.000				
1876	22	15	330	3.700	10	37.000				
1877				3.700	15	55.500				
1878				3.500	7	24.500				
1879				350	4	1.400				
1880				3.500	6	21.000				
1881				3.000	4	12.000				
1882				3.000	7	21.000				
1883				2.800	5	14.000				
1884				1.645	10	16.450				
1885 ²¹	35			2.500	1	2.500				
1886 ²²				2.250	2	4.500				
1887 ²³				1.500	2	3.000				
1888	60	24	1.440	1.550	8	12.400				
1889	60	25	1.500	1.400	5	7.000				
1890										
1891 ²⁴	60	24	1.440	1.000	1	1.000				
1892	100	6	600	1.000	1	1.000				
1893	120	12	1.440	1.000	4	4.000				
1894	120	16	1.920	1.500	6	9.000				
1895	120	20	2.400	1.500	6	9.000				
1896	120	5	600	1.500	5	7.500				
1897	120	20	2.400	1.500	7	10.500				
1898	120	20	2.400	1.700	4	6.800				
1899	100	18	1.800	1.800	6	10.800				
1900										
1901	95	2	190	1.800	4	7.400				
1902	100	10	1.000	1.800	8	14.400				
1903										
1904	40	16	640	1.400	5	7.000				
1905	36	14	504	1.150	10	11.500				
1906	35	14	490	1.280	8	10.240				
1907	36	14	504	1.150	10	11.500				
1908	34	10	340	1.000	9	9.000				
1909	34	10	340	500	9	4.500				
1910	20	15	300	400	9	3.600				
1911	10	10	100	250	6	1.500				
1912	5			125						
1913	5			80						
1914	5	10	50	80	10	800				
1915	5	12	60	80	12	960				
1916	30			60						
1917	35	10	350	60	10					
1918	41	7	287	70	1	70				
1919	20	9	180	60	1	60				
1920	15	8	120	60	2	120				
1921	10	3	30	40	1	40				
1922	6	8	48	35	6	210				

Tabel II: Aantallen en reultaten boekweitgronden in de periode 1923-1928 in de gemeente Emmen

Oogst- Jaar:	Gecombineerd zand- en veenboekweit In HA	in HL	
		Per HA	totaal
1923	23	7	161
1924	4	4	16
1925	4	6	24
1926	2	7	14
1927	2	3	6
1928	-	-	-

Boekweitincidenten en grensgeschillen

In de tweede helft van de negentiende eeuw zijn er verscheidene conflicten geweest rondom de claims op het zuidoostelijke gedeelte van het veengebied in Drenthe.²⁶ Jarenlang hebben grensbewoners uit het naburige Hannover en die van de Marke van Noord- en Zuidbargen gebakkeleid over wie de rechten kon laten gelden op de uitgestrekte hoogveengebieden en de daarop plaatshebbende lucratieve boekweitteelt. Klachten waren er te over. Steeds weer overschreden groepen Hannoveranen de oostgrens, vernielden de door de Nederlanders gegraven 'greppen' en vernielden de boekweitcultuur. In de maanden mei en juni van 1861 zijn de Hannoveranen zelfs enkele malen in groepen van wel 130 man over de grens getrokken om de boel onveilig te maken. Nederland heeft het er niet bij laten zitten en heeft tegen een aantal van hen een rechtsvervolging ingesteld bij de Correctionele Rechtbank te Assen. Op 1 juli van dat jaar zijn ze gedagvaard. Dat was mogelijk, omdat de bewoners aan weerszijden van de grens elkaar goed kenden en *'meerdere van de stoorders door op de plaats aanwezigen zeer goed waren herkend'*.

Uiteindelijk zijn de Hannoveranen in dezelfde maand veroordeeld *'ter zake van gedane stoornis aan de werken op het zogenaamde Compascuum'*, zoals de streek in die tijd nog werd genoemd. In het proces-verbaal stond dat een aantal van hen op ongeveer 300 passen van de Hannoverse grenzen onder luid geschreeuw en met messen en veenhakken gewapend hadden geprobeerd collegae te bevrijden die aanvanke-lijk door de vier agenten van politie waren gear-

resteerd. De politiemensen waren niet opgewassen tegen zoveel geweld, hadden eieren voor hun geld gekozen en zich genoodzaakt gezien de aangehouden vrij te laten.

De ruzie was echter door de veroordeling nog niet over. Eind juli van dat jaar moest de politie opnieuw ingrijpen toen herders uit Hannover een kudde van 1.000 schapen het Nederlandse veengebied in stuurden. Van de kudde wist de politie 367 schapen af te zonderen en in een schutstal bijeen te drijven. Ze vonden dat ze daartoe gerechtigd waren, omdat de herders de kudde *'over het gehakte en door grubben tot boekweitakkers aangelegde veen'* hadden gedreven, waardoor de akkers totaal waren vernield.

Omdat de pesterijen niet langer konden doorgaan is men op regeringsniveau bij elkaar gekomen en heeft men onderhandeld over de beëindiging van de geschillen tussen de inwoners van een aantal Hannoverse grensgemeenten en de eigenaren van het veen in de Marke van Noord- en Zuidbargen.

Eind oktober 1861 heeft de rechtbank nog eens uitspraak gedaan in de zaak tegen een aantal mensen uit Hannover en veroordeelde hen omdat zij met verscheidene personen zich hadden schuldig gemaakt aan *'het dichtwerpen en slechten van sloten en greppels in het veen van de Marke van Noord- en Zuidbargen'*, ondanks het verweer dat zij vonden dat ze het recht hadden *'van compascuum of medeweide-recht'* en dus in verzet mochten komen tegen het vroeger veroordelend vonnis van de rechtbank. De rechtbank is daarin niet meegegaan en veroordeelde vijf van hen tot een jaar gevangenisstraf en de overigen tot drie maanden gevangenisstraf. Allen kregen ook nog een boete van 25 gulden.

Jarenlang is over deze problemen nog onderhandeld. Begin februari 1864 is er uiteindelijk een overeenkomst bereikt en afgesproken dat voortaan iedereen in staat moest worden gesteld in de omgeving van de Runde grond te huren *'ter beboekweiting en bebouwing'*. Voor iedereen was dat een aanvaardbare oplossing, omdat dat gebied goed kon worden afgewaterd en aangesloten was op goed begaanbare wegen.

Advertentie

Op woensdag 25 maart 1864
zullen ten verzoeken van de eigenaren van het
Compascuum van Noord- en Zuidbarge
om te beboekweiden en te verbouwen
publiek verhuren
een grote hoeveelheid veengronden
onmiddellijk aan de Ronde of A
gelegen met het recht om daarop te huizen.
Samenkomst bij de Compascuumketen.²⁷

Archieven

Archief Jans Brands, Provinciale Drentsche en
Asser Courant, 1851-1912.
Gemeentearchief Emmen. Met dank aan Peter
Kraan.

Literatuur en overige informatie

Brands, J.J., Waar eens de boekweit bloeide, schet-
sen uit de geschiedenis van Nieuw-Dordrecht,
Groningen, 1994.
Buiskool, H.T., Op Naoberveziet, tweede bubdel.
Encyclopedie Drenthe Online.
Historische Topografische Kaarten Drenthe, Land-
smeer, 2007
Joode, Ton de, Landleven, het boerenbestaan van
toen, Amsterdam/Brussel, 1981.
Naber-Renting, Rika, 'Boekweit', in: Oet 't Carspel
Sweel, augustus 2010, no. 35, blz 23 e.v.
Nieuwsblad van het Noorden.
Withaar, Johan, website Historisch Emmen.
Woude, P. van der, 100 jaar Nieuw-Amsterdam/
Veenoord, blz. 99 e.v. 1960

Noten

- 1 Zie landbouwverslag 1871 gemeentearchief
Emmen.
- 2 H.T. Buiskool, Op Naoberveziet, z.d.
- 3 In de landbouwverslagen is hoofdzakelijk ge-
bruik gemaakt van de uitdrukkingen 'Brabantse
grijze' wanneer het om zandboekweit ging en
'gewone veenboekweit wanneer het om boekweit
ging die op hoogveen groeide.
- 4 Zie Naoberveziet, blz. 49.
- 5 J.J. Brands, Waar eens de boekweit bloeide,
schetsen uit de geschiedenis van Nieuw-
Dordrecht, blz. 28.
PDAC, 10 juni 1873.
- 6 Het bericht werd vermeld door een correspon-
dent in de veenkolonie Nieuw-Amsterdam.
- 7 Provinciale Drentsche en Asser Courant (PDAC),

15 mei 1862.

- 8 PDAC, 18 mei 1878. Over de stank in de grote
steden is in de tweede helft van de negentiende
eeuw altijd veel te doen geweest. Vooral als de
steden aan vele honderden paarden van de
dragonders of cavalerie onderdak gaven en elke
dag duizenden liters urine op de grachten en
kanalen werden geloosd, was in de zomer niet te
ontkomen aan de penetrante geur.
- 9 PDAC, 27 juni 1891, Emmen, 25 juni.
- 10 Boekweitveen kon ongeveer zes tot tien jaar
worden bewerkt en bezaaid. Op onbewerkt veen
waarop nooit iets was verbouwd kon met de
maximale tijd boekweit telen.
- 11 PDAC, 31 juli 1856. Tijdens de markt in
Coevorden bracht de boekweit f. 6,82 per mud
op. Op dat moment ging er op deze markt 6.248
mud boekweit van de hand. De boekweit kwam
onder andere uit de gemeenten Emmen en
Schoonebeek.
- 12 PDAC, 4 oktober 1856 (advertentie).
- 13 PDAC, 11 augustus 1857.
- 14 PDAC, 7 september 1858 en 3 september 1859.
- 15 PDAC, 31 oktober 1874
- 16 PDAC, 24 oktober 1874.
- 17 PDAC, 16 oktober 1882.
- 18 PDAC, 23 augustus 1873 (advertentie).
- 19 Niet alle cijfers zijn beschikbaar en/of in het
overzicht opgenomen.
- 20 De cijfers van de roggecultuur worden hierbij
vermeld om een vergelijking te maken met de
boekweitcultuur. De opbrengsten van het rogge-
gewas liggen per hectare hoger dan boekweit.
- 21 In 1885 gehele oogst door nachtvorst mislukt.
- 22 In 1886 is een groot deel van het veen gebrand
eind juni en begin juli 1886 en verloren gegaan
door vroeg ingevallen nachtvorst.
- 23 In 1887 is men laat begonnen met de bouw van
boekweit en de vruchten zijn vervolgens ver-
droogd.
- 24 In 1891 is voor wat betreft de veenboekweit niet
voldoende gebrand. Verder was het koud en
regenachtig.
- 25 Na 1927 zijn in de landbouwverslagen van de
gemeente Emmen geen resultaten van boekweit-
teelt vermeld.
- 26 PDAC, 11 juni 1861, 27 juli 1861, 30 juli 1861,
13 augustus 1861, 31 oktober 1861 en 23 fe-
bruari 1864.
- 27 PDAC, 19 maart 1864. Het vonnis van de rechter
is op deze wijze in daden omgezet. Voortaan
werd iedereen in de gelegenheid gesteld tegen
vastgestelde regels grond te huren en daarop
boekweit te telen.

De Nabershof, rond 1700 'modehuis' met koeien op stal

De Nabershof ligt in het noordwestelijk deel van het Noordeind in Emmen. Dit deel werd vroeger 'de Haag' genoemd. De Haag bestond uit drie huizen. Tegenwoordig kennen we nog de iets verderop gelegen Haagjesweg. Met de bouw van de Nabershofboerderij is in 1681 begonnen.

Door de naspeuringen over Schimmereshunebedden en akkernamen van het gebied kwamen van een eerder onderzoek de gegevens over de Nabershof weer op tafel.

Dit artikel geeft geen compleet beeld van de historie van de Nabershof. Het zijn fragmenten. Het is mede een oproep aan anderen met Nabershofgegevens om er iets mee te doen. De redactie van de *Kroniek* is graag behulpzaam. Neem contact op.¹

Het zal zo'n twintig jaar zijn geleden dat ik voor mijn toenmalige buurman Egbert Beugeling onderzoek heb gedaan naar zijn voorouders. Al gauw kwam ik terecht bij Sluis Vier in Westenesch en en bij de Nabershof in Emmen. Wat is het geval? De familie Beugeling heeft zich omstreeks 1858 vanuit Rolde in de gemeente Emmen gevestigd. Egberts overgrootvader, Hilbert Beugeling (geb. 1793 te Dwingeloo, overl. 1887 te Emmen), gaat met zijn gezin bij Sluis Vier in Westenesch wonen. Hij wordt sluiswachter van deze sluis in het in 1858 gereedgekomen Oranjekanaal.

Hilberts vrouw, Grietje Drayer (geb. 1802 te Rolde), is enkele jaren daarvoor in 1856 overleden in Rolde. Met zijn drie opgroeiende kinderen, Egbert geb. Rolde 1834, Hendrik geb. Rolde 1841 en Aaltje geb. Rolde 1844, bouwt Hilbert een nieuwe toekomst op.²

Een kleinzoon van zoon Egbert (geb. 1834) is mijn eerder genoemde oud-buurman Egbert Beugeling (geb. 1900). Egbert junior is jaren-

lang boer in Sleen geweest en had veel verstand van en kijk op paarden. Hij was een echte paardenman. Door zijn aderen stroomde veel Zuidoost-Drents bloed.

Zo is zijn grootmoeder van moederskant Henderkien Christoffers (geb. Emmen 1834) een dochter van Stoffer Kristoffers (geb. Emmen 1802) en Annegien Jansen (geb. Roswinkel 1805).

Stoffers ouders zijn: Hindrik Kristoffers (geb. Emmen 1759) en Jantien Jansen (geb. Emmen 1762). Dit echtpaar trouwt in 1789 in Emmen. De ouders van Hindrik zijn: Stoffer Ottens en Anna Sibilla Timmers. Zij trouwen in 1751 in Emmen. Hun zoon Harm (geb. Emmen 1755) trouwt in 1793 te Emmen met Henderkien Jansens van den Oever.

Maar nu de band van de familie Christoffers/Kristoffers met de Nabershof.

De naam Nabershof heeft de boerderij pas in de 20ste eeuw gekregen. In dit artikel zal om het pand aan te duiden de naam 'Nabershof' ook worden gebruikt voor de periode daarvoor.

In 1789 koopt Harm Christophers uit Westenesch van Hindrik Dobben uit Dalen een keuterij (= latere 'Nabershof') te Emmen voor 500 caroli gulden. Een caroli of Karels gulden is de normale gulden van 20 stuiver. Het hele bedrag van 500 gulden leent Harm van Hein Cremers uit Emmen.

Vier jaar later, in 1793, trouwt hij met Henderkien Jansens.

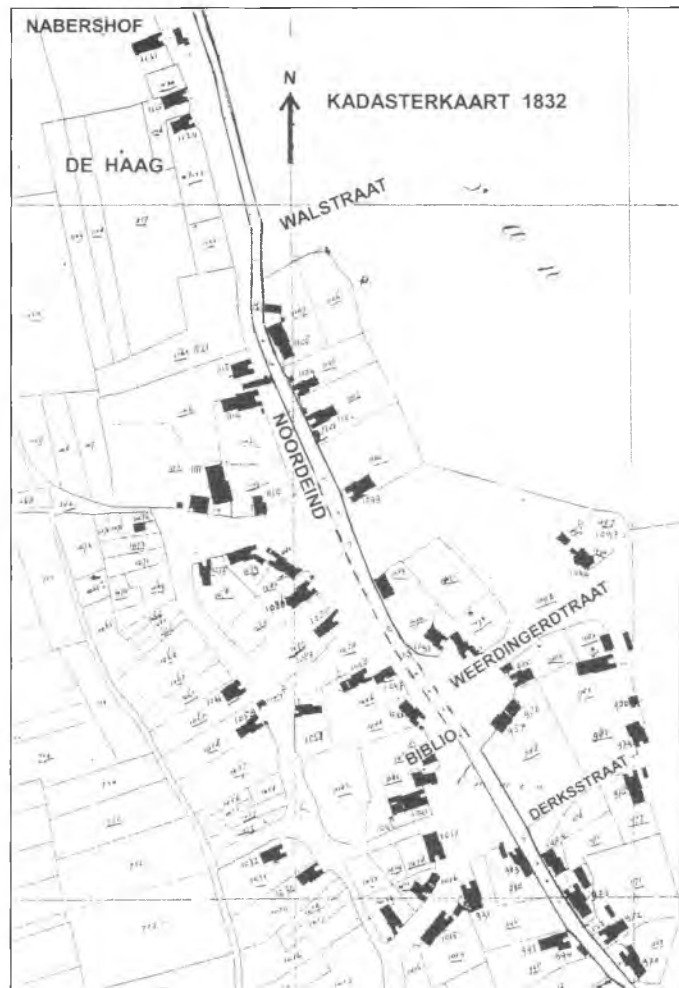
Kadasterkaart situatie 1832. In het noorden de drie huizen die samen het wijkje 'de Haag' vormden. De zuidelijke woning is rond 1700 gebouwd, de middelste in 1645 of eerder en de 'Nabershof' in 1681. Meer dan drie en een halve eeuw geleden werd 'de Haag' te Emmen al vermeld. Voor de overzichtelijkheid zijn van enkele huidige straten de namen ingetekend. Biblio. = plek bibliotheek.

In 1794, 1797 en 1798 komt Harm Christoffers voor als (hoofd)bewoner van de latere 'Nabershof'. Als beroep staat vermeld: keuter en wever. Hij is dus een kleine boer en heeft een weefgetouw om stoffen te weven. In 1798 is er een inwonende weversknecht. Ook is Harm pander. Als pander regelt hij onder andere het biedingsproces bij publieke verkopen. Als er slecht wordt geboden, willen panders wel eens zelf bieden en kopen, met de bedoeling om het (te) goedkoop gekochte zelf met winst door te verkopen en dit koopje niet aan een andereieder te laten.

Het gaat goed met Harm en zijn gezin want eind 1803 koopt hij weer onroerend goed, namelijk voor f. 400,00 een huis, sleute en goren. Het is het pand direct ten noorden van de kerk in Emmen. Op deze plek staat nu restaurant 'de Kamer'. Een sleute of sloete is (het eigendom van) een aantal bomen op eigen of andermans grond, bijvoorbeeld op de brinkgrond van de marke naast het pand. Een goren is een soort groentenakker. In 1804 wonen ze er, want dan staat hij vermeld als buurman van de kerk. Harm wordt in 1804 omschreven als keuter en neringdoende.

De boerderij in het Noordeind houden ze aan en verhuren die aan keuter Hindrik Wolters Joling. Deze is in 1802 getrouwd met Engeltien Harms. Bij hun trouwen komt Hindrik van Angelslo en Engeltien van Schoonebeek. In 1804 staat Hindrik Wolters Joling aangegeven als hoofdbewoner van de boerderij. Voorjaar 1805 kopen ze zelf een ander huis in Emmen en zullen daar zijn gaan wonen.

Daarna komen we als bewoners en huurders van de 'Nabershof' Harms jongere broer

Hindrik Christoffers met zijn gezin tegen. In 1807 wordt Hindrik als hoofdbewoner vermeld en omschreven als keuter. Hij heeft dan twee koeien en negen schapen. Inwonend en een deel van het huis hurend zijn los arbeider Harm Hindriks en gezin.

Hindrik Christoffers is de betovergrootvader van oud-buurman Egbert Beugeling junior (geb. 1900).

In 1817 gaan Harms Christoffers oudste dochter Annigjen (geb. Emmen 1796) en schoonzoon Roelof Geerts Alting in de 'Nabershof' wonen. Later zijn ze bewoner/eigenaar van de boerderij.

Bewoners voor 1789

De hierboven al genoemde Hindrik Dobben staat in 1784 vermeld als bewoner van de 'Nabershof'. Hindrik Dobben is in 1772 te Emmen getrouwd met Hindrekien Smits. Hij is

*Nabershof rond eind jaren 50.
Het voormalig theehuis bij het
Zandmeer staat nog niet bij de
boerderij. (Foto collectie Piet
Naber)*

keuter. Vanaf 1777 zullen ze in de 'Nabershof' wonen, want in dat jaar kopen zij de boerderij voor f. 380,00 van Jantien Andries, weduwe van Harm Geerts.

Daarvoor woont als keuter op de Nabershof deze Harm Geerts. Hij komt in 1770 en 1774 voor als bewoner. In 1765 trouwt hij te Emmen met zijn eerste vrouw Annegien Knechtering. Dan komt hij met attestatie van Odoorn. In 1771 trouwt hij te Emmen met zijn tweede vrouw Jantien Andries.

Niet bekend is wanneer Harm Geerts de 'Nabershof' koopt. In 1772 leent hij f. 350,00 van Jan de Groot. Mogelijk is het bedrag gebruikt om de boerderij te kopen. In 1776 overlijdt Harm en het volgende jaar verkoopt zijn weduwe het pand aan Hindrik Dobben.

In 1742 komen we Hindrik (Geerts) Snijder op deze plek tegen. Hindrik beoefent naast het keuterschap ook een ambacht uit. Hij is snijder oftewel kleermaker. Hij trouwt in 1714 te Emmen met Geesjen Brinks van Emmen. Een tweede huwelijk volgt in 1722 te Emmen met Lammigjen Berends van Emmen. In 1761 overlijdt Hindrik. Zijn zuiderbuurman en neef Willem (Jans) Snijder is alleen keuter. Willem (Jans) Snijder is een zoon van Jan (Hindriks) Snijder, zie hieronder.

1705. Geert (Hindriks) Snijder woont nu op de 'Nabershof'. Jan (Hindriks) Snijder is Geerts broer en zuider buurman.

1695. Geert Hindriks (Snijder) staat aangegeven als bewoner van de 'Nabershof'. Geert is keuter en snijder/kleermaker. Zijn broer Jan Hindriks (Snijder), ook keuter en snijder, is

dan reeds Geerts zuiderbuurman. Vader Hindrik (Jansen) Snijder is alleen maar keuter. Hij woont in bij zoon Jan.

1693. Nabershofbewoner Geert (Hindriks) Snijder is keuter en snijder.

De zuiderburen zijn Hindrik (Jansen) Snijder als keuter en Jan (Hindriks) Snijder als keuter en snijder.

1692. Geert (Hindriks) Snijder en gezin wonen op de 'Nabershof'. Hij is keuter en snijder. Bij de zuiderburen staat vermeld dat vader Hindrik (Jansen) Snijder en zijn vrouw samen op een aparte kamer inwonen bij zoon Jan (Hindriks) Snijder en zijn gezin.

1691. Geert (Hindriks) Snijder is keuter en snijder en woont op de 'Nabershof'. Hij trouwt in 1682 te Emmen met Aaltjen Roelofs.

Als zuiderburen staan genoteerd: keuter Hindrik (Jansen) Snijder als hoofdbewoner en inwonend zoon Jan en zijn gezin. Hindrik is keuter en Jan is keuter en snijder.

1681. Start bouw boerderij 'Nabershof'. Geert Hindriks Snijder en zijn vrouw Aaltje Roelofs, getrouwd in 1682, zullen vermoedelijk de eerste bewoners van de 'Nabershof' zijn. Zoon Hindrik Geerts Snijder blijft tot zijn dood in 1761 op dezelfde 'stee' wonen. Gedurende al die tijd is er naast het gemengde boerenbedrijf een kleermakerij gevestigd in de 'Nabershof'. Of naar onze huidige begrippen: een 'modehuis' waar maatkleding wordt gemaakt. Emmenaren kunnen rond 1700 zonder verre reizen te maken in de Haag de mode van die tijd kopen.

1672. Hindrik in de Haech/Haag is keuter en

snijder. Hindrik woont ten zuiden van de huidige Nabershof. Volgens ons verenigingslid Geert Hovenkamp is Hindrik in de Haech/ Haag de vader van Geert en Jan (Hindriks) Snijder.³

Met dank aan Piet Naber en Geert Hovenkamp.

Noten

- 1 In een volgend artikel in de Kroniek zal Piet Naber de periode vanaf ca. 1800 behandelen.
- 2 Zoon Hendrik Beugeling (geb. 1841) trouwt 1ste 1874 te Emmen met Jantien Eising (geb. Sleen ca. 1850) en hij trouwt 2de 1883 te Emmen met Aaltien Nijs (geb. Odoorn 1863). Hendrik is eerst landbouwer, even na 1880 volgt hij zijn vader op als sluiswachter van de vierde sluis te Westenesch en vanaf ca. 1890 is Hendrik bakker. Bij zijn eerste vrouw krijgt hij vier kinderen en bij Aaltien zeven. Zoon Jan Hilbrandt (geb. Westenesch 1888) is de grootvader van ons verenigingslid Sis Hoek-Beugeling. De tien andere kinderen van Hindrik hebben maar één voornaam. De tweede voornaam van Jan Hilbrandt zal verwijzen naar de op eenentwintigjarige leeftijd door verdrinking in het Deurserdiep(je) overleden broer Hillebrant (geb. Rolde 1831) van vader Hendrik. Voor Egbert Beugeling (geb. 1900) is Hendrik Beugeling (geb. 1841) een oudoom.
- 3 Zie voor uitvoerigere gegevens over Hindrik in de Haech en nazaten (en andere Emmer snijders/ kleermakers) het artikel 'De snijders van het carspel Emmen 1600-1800' door Geert Hovenkamp in het Drents Genealogisch Jaarboek 2002. Meer jaargangen van de DGJ's (met meer artikelen van Geert Hovenkamp over het Emmen van heel vroeger) zijn te vinden in de Drenthehoek in de bibliotheek te Emmen. Opmerking: na 2002 is Geerts artikel over de snijders iets bijgesteld o.a. betreffende enkele woonplekken.

Bronnen, informatie en literatuur

Archief Drenthe, Haardsteden Registers Emmen.
 Archief Drenthe, Goedschattingsregister Emmen 1705.
 Hovenkamp, S.G., 'De snijders van het carspel Emmen', in: Drents Genealogisch Jaarboek 2002
 Hovenkamp, S.G., Emmer schulteprotocolen 1655-1811, 1998.
 Website Historisch Emmen.

Op de foto het Oosteraltinge-erf te Wezup waar oorspronkelijk drie boerderijen waren ondergebracht. (Collectie Fokko Kuipers te Aalden). Het pand ligt net tegenover restaurant Perkaan. Het middelste bedrijf werd de 'Middelste La' genoemd. Hier heeft Egbert Beugeling (geb. 1900) als kleuter gewoond. Egberts vader pachtte deze (kleine) keuterij. In 1905 kon Egberts vader zich verbeteren door bedrijfsleider te worden op een boerderij in Odoornerveen.

De gehele bedrijfsinventaris en al het vee konden niet worden meegenomen en werden publiek verkocht. Om een indruk te geven waarover een keuter rond 1900 beschikte, volgen hierna de bedrijfsinventaris en het vee zoals vermeld in de Emmer Courant van 11 maart 1905:

Een 4-jarig bruin merrie paard.
 7-stuks hoornvee w.o. 3 koeien
 (waarvan 1 drachtig) en 4 pinken.
 Mot met biggen.

21 Drentse weer¹- en oischapen met lammeren.
 23 kippen met een haan.

2 boerenwagens waarvan 1 nieuw en 1 met een losse korrebak.

Poot- en eetaardappelen.

Een partij hooi, stro en mest.

Ploeg, egge, hakselsomp², dubbeleschapenreep³
 en verdere boeren- en deelgereedschap.

- 1 Een weerschaap is een gecasteerde ram of hamel)
- 2 Een hakselsomp is een snijbak.
- 3 Een schapenreep is een schapenruif.

Wanneer er iets te beleven viel, stond ze vooraan

Suze van der Kolk, bijna 84 jaar, is een geboren vertelster. Met haar praten over haar leven levert een schat aan informatie op over 'vroeger'. Zij was de eerste gediplomeerde kleuterleidster van de Rooms-katholieke school op Erica.

Suzes ouders

Suzes vader, Wilhelmus Johannus van der Kolk, werd in 1880 geboren in Zwollerkerspel. Hij heeft, zo vertelt Suze, de hele wereld over gezworven en allerhande werkzaamheden gedaan. Hij is in het Ruhrgebied en Hannover geweest. Als een echte paardenman werkte hij als scheepsjager. Het kwam voor dat hij tot aan Dortmund in Duitsland met de paarden moest lopen. Onderweg werd overnacht. Op Erica gebeurde dat in logement Dijkstra aan de Verlengde Vaart. In dit logement konden de paarden worden verzorgd en kregen ze voer. De vader van Wilhelmus Johannes van der Kolk stierf toen hij vijftien jaar was. Zijn moe-

der bleef achter met de zorg voor vier kinderen, zonder enige vorm van inkomen. De pastoor in hun woonplaats Dedemsvaart werd om raad gevraagd. Wilhelm moest aan het werk. Met een Kapelaan uit Dedemsvaart ging Wilhelm mee naar Schoonebeek. Met alleen een knapzak, een paar klompjes en een rijksdaalder, kwam hij bij de familie Hemmen terecht. Hij werkte daar als koeienjongen. Dat betekende dat hij op de koeien moest passen die in de omgeving van de Dordsedijk, tussen Weiteveen en Klazienaveen, liepen te grazen. 's Avonds liep hij dan met de koeien weer naar de boerderij terug. Suze vertelt: "Mijn vader was heel pienter. Er bestond toen nog geen leerplicht maar de pastoor heeft er voor gezorgd dat vader in de winter naar school kon. Hij had maar weinig geleerd, maar toen ik klein was en vroeg moet dit of dat met een d of een t, dan zei vader: "Weet je dat niet meer, nou het moet zo of zo." Hij had ook handelaarsbloed. Op een dag ging vader naar Meppen in Duitsland om naar een fiets te gaan kijken. Fietsen waren toen nog niet in Schoonebeek te koop. Hij vond de fiets prachtig mooi, zodat hij daar eentje kocht. Toen ging het op de fiets naar zijn moeder en vriend-

Het oude pand, waar ooit logement Dijkstra in was gevestigd is nu veranderd in een mooie woning.

Het echtpaar Van der Kolk-Veenker

den in Dedemsvaart om de fiets te laten zien. Deze waren er verrukt over en wilden ook zo'n fiets hebben."

"Vader zei," zo vertelt Suze met een lach, "oké, je mag deze wel kopen." Hij verdiende er f. 20,00 aan!

Suzes moeder was Anna Maria Veenker. Zij werd in 1880, net over de grens, in Duitsland geboren, maar woonde als meisje in Schoonebeek. In Schoonebeek hebben Anna en Wilhelm elkaar ontmoet. Toen ze gingen trouwen moest Wilhelm werk zoeken in Schoonebeek. In de stallen bij de boeren wilde hij niet werken. "Huh," zei hij dan, "die stinkstallen wil ik niet schoonmaken, laat ze dat zelf maar doen." Zo kwam hij bij de 'Griendtsveen' werken. Het jonge paar kreeg een 'Griendtsveenwoning' aan het Dommerskanaal. Bij Griendtsveen werkte Kortheling als uitvoerder. Kortheling kreeg op een dag onenigheid met Van der Griendt. Halverwege Zwartemeer begon hij voor zichzelf met een turfstrooiselfabriekje. Kortheling wilde graag dat Suzes vader meeding om bij hem te gaan werken. Hier is hij zijn verdere leven gebleven. Natuurlijk moest hij toen wel verhuizen. Zo is hij op Erica aan de Kerkweg komen te wonen.

Suzes jeugd

"Vader en moeder kregen tien kinderen, acht jongens en twee meisjes", Suze was de jongste. Haar enige zus was acht jaar ouder. Het huis aan de Kerkweg, waar Suze is geboren, was omgeven door eikenbomen. Suze weet te vertellen, dat de Kerkweg in 1862 eigendom was van de markegenoten van Noord- en Zuidbarge. In 1865 ontgon Jacob Hogenbrugge het gebied rond de Kerkweg. Hogenbrugge was werkzaam als veenbaas en kwam uit Overschie, in de buurt van Rotterdam. In 1876 werd de woning waar Anna en Wilhelm gingen wonen gebouwd door Jozef Savenije. In 1901 kwam de familie Aukes er wonen. Zij hadden drie kinderen die bij hen

inwoonden: Isabella, met man en drie kinderen, Johannes die 'werkman' was en Alhiedus, die kapelaan was in Rotterdam. Tussen 1923 en 1928 werd de woning bewoond door de familie Gengler. In 1928 betrok het gezin Van der Kolk de woning waar Suze werd geboren. In 1931 werd de woning voor f. 500,00 verbouwd door C. van Veen. Het huis is gebouwd zonder fundering en staat in 'slemzand', dit is wit zand. Nadat het veen was afgegraven werd de plaats volgestort met dit zand. Aan de Kerkweg op Erica waren zandkoppen die hiervoor werden gebruikt. Aan de Noordkant van de Kerkweg zijn deze door een glooiing van het gebied nog steeds te zien. Als Suze rond de woning gaat spitten komt ze op wit zand uit. Eind jaren '20 was de Kerkweg nog een zandweg waaraan nog maar weinig huizen stonden. In 1933, toen Suze vijf jaar was, werd aan de nieuwe Rooms-katholieke kerk gebouwd.

KINDEREN UIT DIT HUWELIJK

VOORNAMEN	HERBORN		OVERLEDEN	
	TE	DOE	IN	DOE
Hermanus Johannes	Emmen	25 Jun 1894		
Bernardus Gerhardus	id	7 Apr 1912		
Johannes Gerhardus	id	18 Sep 1914		
Gebedius Theodorus	id	25 Jun 1916		
Wilhelmus Alexander	id	30 Dec 1918		
Kana Katharina	id	16 Dec 1920		
Theodorus Joseph	id	15 Feb 1922		
Alexander Antonius	id	14 Jul 1924		
Antoni Joseph	id	18 Oct 1926		
Elisabetha Germina	id	21 Dec 1928		

Buurtkinderen van de Kerkweg

De eerste kerk was van hout. Suze vertelt lachend: "Er zat allemaal zand onder het kerkgebouw waar de wilde katten zich verscholen. 's Avonds gingen we er met stokken naar toe om ze te verjagen." Moeder zei dan: "Je komt niet bij de kerk hoor." Suze knikte dan gedwee en zei: "Nee hoor, dat doe ik niet meer." Tegenover de kerk stond de winkel van Prinsen waar van alles te koop was, zoals manufacturen, kruidenierswaren en klompen. In die tijd kwamen sommige vertegenwoordigers met de auto bij de winkels langs. Als Suze met de buurtkinderen buiten speelde vroegen ze de kinderen waar ze het best langs konden rijden. "Kom hier maar langs," riepen ze dan in koor. Omdat de Kerkweg een zandweg was, met hier en daar veen, kwamen de auto's nog al eens vast te zitten. Suze ging dan samen met de andere kinderen een schep van huis halen om de auto uit te graven. Zo verdienden ze dan een dubbeltje! Suzes moeder haalde haar boodschappen bij haar broer Herman van der Kolk. Deze had een soortgelijke winkel als Prinsen op de hoek Kerklaan/Havenstraat. Suze heeft

deze oom niet gekend. Zij ging naar de Rooms-katholieke bewaarschool (de latere kleuterschool) aan de Kerklaan en later naar de lagere school. Suze weet nog goed hoe haar jurkje eruit zag: "Het had heel kleine blokjes, kan je nagaan hoeveel indruk het gemaakt heeft wanneer je groot genoeg was en naar school mocht."

De Rooms-katholieke parochie liet in 1929 de bewaarschool bij de Gerhardusschool bouwen. In die tijd bestond er nog geen subsidie. Als je je kind naar de bewaarschool liet gaan, werd je gevraagd op vrijwillige basis een financiële bijdrage leveren. De moeders van de kinderen die hier naar toe gingen konden dan wel blijven werken. De eerste steen van de bewaarschool, op 22 april 1929 gelegd door pastoor van Soest, ligt bij Suze in de tuin tussen de tegels. De leidsters van de bewaarschool konden destijds nog les geven zonder dat ze een diploma hadden.

Na de bewaarschool ging Suze naar de 'grote' school, 'de Gerhardusschool'. Hoofd van de school in die tijd was meester Lange. Suze weet zich nog heel goed te herinneren dat Sinie Kolker in de school van de trap was gevallen. Ze vertelt met een schaterlach: "We roetsjten allemaal van de bewuste trap af wanneer de meesters of juffen niet keken." De sinterklaasfeesten werden op school altijd groot gevierd. De jongens die Sinterklaas of Zwarte Piet waren mochten zich omkleden in de pastorie. De huishoudster van de pastoor zorgde dat alles klaarlag. Voor Suze was er maar één Sinterklaas, dat was de Sint die op school kwam. Het sinterklaasfeest op school werd betaald van geld dat werd opgehaald uit de parochie. Een aantal kinderen bracht enveloppen rond die een week later werden opgehaald. Suze vertelt: "Dan kwam de meester in de klas met een doos met cadeautjes en mocht je uitzoeken wat je graag zou willen hebben, dat werd dan opgeschreven."

Eerste steen van de school, gelegd door pastoor Van Soest.

De Havenstraat. Aan het eind van het kanaal was de haven.

Een paar dagen voor het sinterklaasfeest mocht ze thuis de klompjes zetten. Omdat Suze de jongste was, zat er voor haar altijd speelgoed in. Haar broers en zus hadden vaak een nuttig cadeautje, zoals een paar sokken of handschoenen.

Wanneer er vroeger iets te beleven viel stond Suze vooraan. Toen de Kerkweg in 1933 door de Rooms-katholieke kerk en de bewoners van de Kerkweg werd verhard, stond Suze ook weer vooraan om te helpen stenen te sjouwen. De stenen hiervoor kwamen aan in de 'haven op Erica', waar nu de huizen aan de Binnenbaan staan.

De Kerkweg was voor Suze een heerlijke straat om aan te spelen. Samen met haar broers stond ze op als het licht werd en de zon opkwam. Ze gingen dan buiten spelen. Het gebeurde wel eens dat ze klokken hoorden luiden en dan snel naar huis liepen, omdat ze dachten dat ze naar school moesten. Maar wat bleek: het was nog maar zeven uur in de morgen. Suze was twaalf jaar toen de oorlog uitbrak. In het begin van de oorlogsjaren was er volgens Suze wel school. In het laatste jaar van de oorlog was de arbeidsdienst in de school ingekwartierd. Deze mannen hielpen de boeren, omdat veel boerenarbeiders en zonen van landbouwers in Duitsland te werk waren gesteld. Toen er op het laatst van de oorlog meer Duitsers in de buurt van Erica kwamen zijn deze mannen ontsnapt door de roosters die in de muur van

de school zaten. Eén van deze mannen dook onder bij Lubberman aan de Kerkweg. Haar broer Willem had op een dag heel veel geluk dat hij niet thuis was. Tijdens een ruzie had hij iemand de stoel onder zijn kont weggetrokken. Nou bleek dit een NSB'er te zijn.

's Avonds hoorden ze het geklikklak van de hakken van Duitse soldaten. Ze vroegen waar Willem was, want ze wilden hem hiervoor oppakken. Het bleek dat hij in Schoonebeek was. Zijn andere broers zijn daarop 's nachts met een omweg daar naar toe gelopen om hem te waarschuwen dat hij werd gezocht en dus niet thuis kon komen. Hierdoor zat hij de laatste oorlogsjaren ondergedoken bij de familie Anbergen.

Bij Suze thuis was een Duitser ingekwartierd. Deze man zei, in de laatste maanden van de oorlog, tegen de broers van Suze: "Het gaat verkeerd voor de Duitsers." Het Rijnoffensief was gaande. Suze vertelt: "Ik heb nooit een man zien huilen, maar deze man deed het. Hij had vier zoons, waarvan er drie waren gesneuveld en één was vermist. Hij had niet om de oorlog gevraagd."

Suze als kleuterjuf

Tijdens de oorlogsjaren was Suze bij haar moeder thuis en werkte mee in de huishouding. Er was met acht broers genoeg te doen. Met alleen de was van dit grote gezin was je al de hele week bezig.

Een broer van Suze trouwde in 1940. Toen daar de eerste kinderen zich aanmelden, hielp Suze in het huishouden, niet iets wat ze voor

Juf Suze

*In het zand spelen
op de zandkop*

altijd wilde doen. Na de oorlog wilde Suze graag in het kleuteronderwijs werken. Ze was 22 jaar toen ze in 1950 met de opleiding begon. De school aan de Kerklaan stond leeg en de pastoor zei op een dag, zo vertelt Suze: "Ik krijg nog ruzie in de parochie, want de school staat leeg." Hij vroeg of Suze les wilde gaan geven. Dat wilde ze wel, maar alleen als ze f. 80,00 in de maand zou verdienen. Hier

werd over vergaderd en besloten dat het moest doorgaan.

Zo is Suze aan de kleuterschool aan de Kerklaan les gaan geven. Wanneer een kleuterleidster een opleiding volgde, kreeg de school

De kleuterschool aan de Kerklaan waar Suze in 1950 les gaf. Ze noemde deze school 'De bunker'.

Rooms-Katholieke kleuterschool 'Het Mierennest'

subsidie. De opleiding werd gegeven door de Stichting Opbouw Drenthe.

Mw. P.H. Woerlé, inspectrice voor het kleuteronderwijs, was in die jaren een voorvechtster voor het onderwijs voor kinderen tussen de vier en zes jaar. De wet op het kleuteronderwijs is in 1956 ingevoerd. Voor die tijd konden kinderen van ouders die minder te besteden hadden niet naar school. Suze heeft de opleiding met hoofdakte in vier jaar kunnen afronden. Ze was in de parochie de eerste kleuterleidster met een diploma. Suze heeft 'half Erica' les gegeven. Er waren destijds zoveel kinderen dat er drie kleuterklassen waren.

Omdat er gebrek aan ruimte was, was in het speellokaal ook een klas ingericht. Suze vertelt: "Als ik daar les gaf, moest de juffrouw van daar naar mijn lokaal en zo schoof dat steeds door, je had eigenlijk geen eigen plek. Tijdens de eerste jaren dat ze les gaf, had ze bijna geen materiaal ter beschikking. In de beginjaren was er zelfs geen waterleiding in de school. En er was geen zandbak." Suze ging met de kinderen, met schepjes en emmertjes, naar de boerderij van Lubberman aan de Kerkweg. Hier konden de kinderen op de zandkop achter de boerderij spelen.

De kleuterschool was een onderdeel van de St. Gerhardusschool en heette destijds 'Het Mierennest'.

In 1982 is na het bouwen van de nieuwe school de naam veranderd in 'Brummelbos'. Suze heeft ruim veertig jaar aan school gestaan. Zo heeft ze met heel veel plezier tot haar 62ste jaar les gegeven. Naast haar werk als kleuterjuf was ze oprichtster van de padvinderij op Erica. Juffrouw van der Pluim, die onderwijzeres was aan de St. Gerhardusschool, was voor haar de stimulerende kracht in alles wat er opgezet werd bij onder andere de padvinderij. Samen met Nettie Eilering en Riek Beukers gaf Suze leiding aan de padvinderij. Ze was districtscommissaris van het bisdom en gaf trainingen aan de leid-

sters uit de buurt tijdens de 'St. Geertendag'. Op zaterdag- of zondagmorgen werden deze trainingen gegeven. Er werden spelletjes gedaan en over allerlei onderwerpen gesproken. Vanuit het bisdom kregen de drie dames hiervoor een cursus aangeboden die ze alle drie hebben gevolgd. In de beginjaren waren de jongens en meisjes apart in groepen verdeeld.

Suze vond het geweldig om met kinderen bezig te zijn en ze les te mogen geven. "Het was een heel mooie tijd," zegt Suze. Nadat Suze met lesgeven stopte, is ze zich gaan toeleggen op haar grote hobby, het tuinnieren. Ze is vaak te vinden tussen de bloemen in de tuinkas achter haar huis aan de Kerkweg 95 op Erica.

Suze van der Kolk, bijna 84 jaar

Karrensporen bij Emmen

Met onze auto's razen we tegenwoordig over mooie asfaltwegen. Al die wegen hebben een nummer, A28, N34, N381, enz. Hoe was dat in de middeleeuwen, of in de prehistorie? Hoe zagen wegen er toen uit?

In Drenthe was voor 1800 geen ontworpen wegennet. Tussen de oude dorpen liepen vroeger de doorgaande (zand)wegen door onontgonnen gebieden. Het vervoer ging grotendeels over land. Deze wegen zijn eeuwenlang in gebruik geweest, waardoor ze als het ware 'uitsleten' in het landschap. Deze uitgesleten zandwegen vormden op den duur geulen en die noemen we karrensporen. Op sommige plekken zijn ze in het landschap nog waarneembaar.

De geulen ontstonden, doordat in de loop der tijden de zandwegen werden stukgereden en de begroeiing erop verdween. Hierdoor ging het zand van de weg verstuiven, waardoor er op den duur geulen ontstonden. De begroeiing langs de weg ving het stuivende zand op, waardoor er kleine duinen of ruggen ontstonden. Hierdoor kwam de weg steeds dieper te liggen. Werd die weg uiteindelijk onbegaanbaar, dan werd hij niet hersteld, maar ging men er naast rijden. Dit proces herhaalde zich

en zo ontstonden, door de eeuwen heen, de brede stroken met karrensporen [in heidevelden].

Beroemd in Drenthe zijn o.a. de karrensporen op het Balloërveld en het Hijkerveld. Deze dateren uit de middeleeuwen en zien er uit als een honderden meters brede strook langgestrekte ruggen met bijbehorende geulen. Onlangs zijn er ook ten westen van Diever nog enkele ontdekt.

Ook in Emmen hebben we eeuwenoude karrensporen. Deze zijn te zien op het restant heideveld in het Valtherbos, waarop ook drie hunebedden liggen (D38, D39 en het iets oostelijker gelegen D40). De karrensporen lopen er, globaal gezien, van zuid naar noord over heen. De geulen zijn op verscheidene plaatsen nog duidelijk waarneembaar.

Deze karrensporen zijn de restanten van de eeuwenoude weg van Emmen naar Valthe. Komende vanuit Emmen, ging men in noordelijke richting over wat we nu de Odoornweg noemen. Ongeveer ter hoogte van de Sluisvierweg splitste de weg zich: schuin naar links ging men naar Odoorn en bijna rechthoekig naar het noorden kwam men op de weg naar Valthe, waarvan de karrensporen bij de hunebedden restanten zijn.

Op de Hottingerkaart van 1788 staat de oude weg van Emmen naar Valthe duidelijk gete-

kend. Te zien is, dat deze vlak langs de drie hunebedden loopt. Het Valtherbos bestond nog niet, de kaart noemt dat gebied nog 'Het lage veld'. Op kaarten uit 1851, 1852 en 1853 is de weg getekend, evenals op kaarten uit 1900 en 1910. Op deze kaarten heet het gebied 'Emmer Veld'.

De oude kaarten geven aan welk van de sporen op dat moment in gebruik waren. Op de afgebeelde kaart is te zien dat de weg westelijk van de hunebedden ligt. De nog bestaande karrensporen liggen iets meer naar het oosten en lopen als het ware tussen de hunebedden D38-D39 en D40 door. Dit geeft aan dat ook in dit gebied waarschijnlijk een breder complex van karrensporen heeft gelegen. Maar omdat de heidevelden waar later bos is aangeplant, eerst vrij diep zijn geploegd, is de kans klein dat in het omringende bos nog oude karrensporen worden aangetroffen.

Karrensporen zijn oud, sommige zelfs heel oud. Deskundigen gaan er vanuit dat er in Drenthe hier en daar al routes waren tussen hunebedden en grafheuvels en de nederzettingen die daar in de prehistorie bij hoorden. In sommige gevallen zou het kunnen zijn dat middeleeuwse karrensporen een soort voortzetting zijn van zo'n prehistorische route. Dan wordt het in Emmen interessant; want de karrensporen in Emmen lopen immers langs en tussen de hunebedden in het Valtherbos door. Vanaf dat punt wijzen ze in zuidelijke richting naar hunebed D41 aan de Odoorneweg. Een paar honderd meter ten zuiden daarvan ligt het Langgraf (D43). In noordelijke richting wijzen de karrensporen naar de hunebedden bij Valthe.

Dichtbij D43, aan de westkant van de Schimmeres, liggen het hunebed bij het Schietbaanbosje (D42) en in Westenesch het enige particuliere hunebed in Nederland (D44) ook aan een oude doorgaande route. Deze loopt van de voorde over de Slenestroom ten zuiden van Klijndijk rechtstreeks, dus buiten Emmen om, naar de Klinkmolenvoorde ten oosten van Erm.

Liep er in het verre verleden van noord naar

Deze afbeelding bestaat eigenlijk uit twee kaarten, een uit 1850 en een uit 1851.

De pijl wijst naar de hunebedden op het heideveldje in het Valtherbos.

Op deze foto is een aantal karrensporen duidelijk zichtbaar, van rechtsonder naar linksboven (dat is van zuid naar noord). Vanaf de grond zijn ze vooral waarneembaar door de kleurverschillen in de begroeiing als gevolg van het hoogteverschil. Linksonder hunebed D39. De foto is genomen van het nieuwe informatiepaneel bij dit terrein (zie ook foto omslag).

zuid al een verbindingsweg over de Hondsrug? Een soort prehistorische/middeleeuwse

N34? Maar dan wel zonder stoplichten en rotondes (maar wel met struikrovers)

Van grotere hoogte zijn de karrensporen nog duidelijker zichtbaar als lichte strepen van onder naar boven over het donkere heideveld (het noorden is boven). (Bron: www.bingmaps.com)

Bestuur & lidmaatschap

Lidmaatschap

Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij het lidmaatschap voor 1 december van het lopende verenigingsjaar schriftelijk wordt opgezegd bij de secretaris. Leden ontvangen vier keer per jaar de *Kroniek* en ze hebben gratis toegang bij de door de vereniging belegde bijeenkomsten. In verband met kostenbeheersing verwachten we van de leden dat zij hun contributie voor of in de eerste twee maanden van het nieuwe verenigingsjaar onder vermelding van het contributiejaar overmaken op rekeningnummer 10.44.68.815 van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. Bij ruim 400 leden wordt de contributie in de maand februari van het lopende verenigingsjaar per incasso van hun rekening afgeschreven. Bij onze vereniging is een verenigingsjaar gelijk aan het kalenderjaar.

Bankrelatie

Rekeningnummer 1044.68.815, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen.

Bestuur

P.M. Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 0591-622306, P.Kraan@emmen.nl

H. Mencke, secretaris, Huizingsbrinkweg 18, 7812 BK Emmen, 0591-641316, hgmencke@home.nl

H. Jeurink, penningmeester, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 0591-626728, henk.jeurink@wanadoo.nl

A.F. Dekker, Laan van de Marel 501, 7823 BM Emmen, 0591-625893, a.f.dekker@home.nl

M. Nicolai, public relations, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188

H.J. Joling, De Klepel 458, 7811 KR Emmen, 0591-658384

G.M. Leveling-Kortstee, Meerstraat 18, 7815 XG Emmen, 0591-647466

Zaterdag 8 september 2012: Open Monumentendag, thema: 'Groen van toen'.

Maandag 24 september 2012: Lezing door B. Hanskamp, in De Marke, aanvang 20.00 uur. De lezing gaat over het grondbeheer/ruimtelijke ontwikkelingen en ruilverkavelingen rond Emmen. Zie ook de toelichting in: *Kroniek*, juni 2012.

Zaterdag 6 oktober 2012: Historisch café. Het groen en haar structuren in het centrum van Emmen. Een wandeling onder leiding van Riny van Vilsteren, groenbeheerder bij de gemeente Emmen. Aanvang 14.00 uur bij de bibliotheek Noorderplein te Emmen.

Woensdag 10 oktober 2012: Deelname aan de 'dag van de ouderen'. Hotel Van der Valk, van 11.00 – 16.00 uur bent u welkom.

Zaterdag 13 oktober 2012: Voorouderdag NGV.afd Drenthe. Deelname door de Hist. Ver. Zuidoost Drenthe aan de Voorouderdag van de Ned. Genealogische Ver., afd. Drenthe te Hoozevee. Kerkgebouw De Vredehorst, Zuidwoldigerweg 32. U vindt ons hier van 10.00 - 16.00 uur.

Voor meer informatie over lezingen en andere activiteiten zie www.historisch-emmen.nl en de lokale huis-aan-huisbladen in de gemeente Emmen.

Activiteiten

Voorplaat: Op deze foto is een aantal karrensporen duidelijk zichtbaar, van rechtsonder naar linksboven (dat is van zuid naar noord). Vanaf de grond zijn ze vooral waarneembaar door de kleurverschillen in de begroeiing als gevolg van het hoogteverschil. Linksonder hunebed D39.

De foto is genomen van het nieuwe informatiepaneel bij dit terrein.

Bovenstaande foto's zijn vanaf de grond genomen. De vroegere karrensporen, hoewel niet duidelijk zichtbaar, zijn door de kleur van de begroeiing te onderscheiden. Het paars van de heide ligt hoger dan het groen of geel van de grassoorten en andere planten, die op de voormalige karrensporen groeien. (Foto's: Piet Naber)

Op een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijnacker staan afgebeeld bij Weerdinge: 'Landweg in Drenthe' van A.M. Gorter (1866-1933); bij Roswinkel: 'De kerk bij Roswinkel' van J. van Ravenswaay (1789-1869); bij Emmen: 'Kerk te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889); bij Schoonebeek: 'Boerenerf in Pad- en Vlieghuis bij Oud-Schoonebeek', tekening van H.W. Jansen (1855-1908).